

YENİSEY YAZITLARINDAN TUBA III (E 51) YAZITININ SON SATIRI YA DA BALBAR NEDİR

Nurdin USEEV*

Öz: Makalede Yenisey yazıtlarından Tuba III (E 51) yazıtının son satırı ele alınmıştır. Söz konusu yazıtın diğer satırlarının okunmasında ve anlamlandırılmasında bilim adamları arasında fikir birliği sağlanmışken, son satır beş farklı şekilde okunmuş ve anlamlandırılmıştır. Bizce göre **𐰉𐰺𐰽𐰾𐰿𐰸𐰺𐰾𐰿𐰸𐰾𐰿** şeklindeki satırın önceki okuma ve anlamlandırmalarının içinden A. S. Amançolov'un okuyuşu daha sağlamdır. Ancak son kelimenin anlamlandırılmasında bazı sorunlar yaşanmaktadır. **𐰉𐰺𐰽** şeklindeki bu kelime S. Ye. Malov tarafından *blbr* (balbal?) şeklinde okunarak *mal-mülk* diye tercüme edilmiş ise İ. V. Kormuşin, E. Aydın gibi bilim adamları tarafından *balbar* şeklinde okunarak *balbal* diye anlamlandırılmıştır. A. S. Amançolov, söz konusu harfler kümesini *bal barım* şeklinde iki ayrı kelime olarak ele almış ve *bal* (gibi tatlı) *mal-mülküm* diye tercüme etmiştir. Yaptığımız çalışma sonucunda ele alınan satır '(e)ş(i)m (a)g(t)r ne (a)ltı (e)r balbarım' şeklinde okunarak 'Dostlarım, değerli nedir? (Değerli olan) (tarafımdan öldürülen) altı düşman ere ait balballardır' diye tercüme edilmiştir.

Anabtar Kelimeler: Köktürk harfli yazıtlar, Yenisey yazıtları, Tuba III (E 51) yazıtı, *balbar*, *balbal*.

Last Line of Tuba III (E 51) Inscription of Yenisey Inscriptions Or What Is Balbar

Abstract: In this article, the last line of the Tuba III (E 51) of Yenisei inscription is handled. While the transcription and interpretation of the other lines of the inscription is a consensus among the scientists, the last line has been read and rendered in five different ways. According to us, among previous readings and meanings of the line in the form of **𐰉𐰺𐰽𐰾𐰿𐰸𐰺𐰾𐰿𐰸𐰾𐰿**, the most accurate recitation is by A. S. Amançolov. However, some problems arise in the interpretation of the last word. This word written as **𐰉𐰺𐰽** and read as *blbr* (balbal?) and interpreted as goods and property by S. Ye. Malov has been read as *balbar* and interpreted as human statue standing on the tomb by İ. V. Kormuşin and E. Aydın. A. S. Amançolov considered this word as two separate words as *bal barım* and translated as "my sweet goods and property" (sweet like honey). As a result of our transcription, this line has been read as '(e)ş(i)m (a)g(t)r ne (a)ltı (e)r balbarım' and interpreted as 'My friends ! What is valuable? (Valuable are) the balbals of the six enemy soldiers (who was killed by me)'

Key words: Old Turkic inscriptions, Yenisey inscriptions, Tuba III (E 51) inscription, *balbar*, *balbal*.

Giriş

Köktürk harfli yazıtlar, onun içinde Yenisey yazıtları Türklerin kendileri icat ettikleri yazı ile yazılmış en eski metinler olarak Eski Türkler hakkında bilgi edinebileceğimiz önemli bir kaynaktır. Dolayısıyla bu yazıtlar birçok bilim dalında incelenmelidir. Ancak söz konusu yazıtların üzerinde çeşitli bilim dallarında araştırma

* Yard. Doç. Dr., Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Türkoloji Bölümü. Bişkek / KIRGIZISTAN. E-posta: nuruseev@gmail.com ORCID No: 0000-0002-4192-5216

yapmadan önce yazıt metinlerinin sağlam bir şekilde doğru okunması gerekmektedir. Ele aldığımız bu makalede Tuba III (E 51) yazıtının son satırı üzerinde yeni okuma ve anlamlandırma önerisi ileri sürmekle birlikte Eski Türk içtimai hayatında, ölü gömme, mezarlık yapma geleneğinde önemli bir yer tutan balbal dikme geleneği ile ilgili ek bilgi sunmaya çalıştık.

1. Yazıt Üzerinde Yapılan Çalışmalar ve Okuma Denemeleri

Boyutu 1,7 metre yüksekliğinde, 43 sm genişliğinde olan mezar anıtının ön yüzüne çekilen üç ve yan yüzüne yazılan bir satırdan oluşan Tuba III (E 51) yazıtının ne zaman nerede kim tarafından bulunduğu belli değildir. Şu an Abakan şehrindeki Minusinsk Müzesi'ndedir.

Yazıt üzerinde S. Ye. Malov, İ. V. Kormuşin, A. S. Amancolov, D. D. Vasilyev, M. Erdal, O. F. Sertkaya, N. Useev, E. Aydın gibi bilim adamları okuma ve anlamlandırma çalışmaları yapmışlardır. Bu makalemizde biz ancak yazıtın son, dördüncü satırı üzerinde duracağımız için bu okumalardan sadece söz konusu satırı vereceğiz. Zaten bizim gözlemimize göre bu satır ilk üç satırdan hem içerik hem de yazıt üzerindeki yeri bakımından ayrı olarak kendi içinde bir bütünlük oluşturmaktadır.

- S. Ye. Malov, bu satırı 'tamga ana altı er blbrm (balbalım?)' şeklinde okuyarak '... altı er, çocukları ve mal-mülkü (?)' diye tercüme etmiştir (Malov, 1952: 100)
- İ. V. Kormuşin, söz konusu satırı 'uzyar (?) nã (?) ... altı är balbarım' şeklinde okuyarak 'Ozgar ne (?) (tarafından öldürülen) altı düşman ere ait balballar' diye tercüme etmiştir (Kormuşin, 1997: 263).
- A. S. Amancolov, ele alınan konusu satırı 'aşım aıır nã altı är bal barım' şeklinde okuyarak 'Dostlarım değerli nedir – bal gibi (zevkli olan) altı er, mal-mülktür' diye tercüme etmiştir (Amancolov, 2003: 135).
- D. D. Vasilyev, bu satırı 's'myr'n²ä:l't'ärb'l'b'l'r'm' şeklinde transliterasyonlamıştır (Vasilyev, 1983: 33).
- E. Aydın, söz konusu satırı 'eşim <u>grın<t>a? altı er balbarım' şeklinde okuyarak 'eşim (dostum) uğrunda? altı kişi (tarafından dikilmiş) balbalım' diye tercüme etmiştir (Yıldırım, Aydın ve Alimov, 2013: 130).
- Biz de bu satırı 'Eşim ağır ne altı er balbarım' şeklinde okuyarak 'Dostlarım değerli nedir? (Değerli olan) (tarafından öldürülen) altı düşman ere ait balballardır' diye tercüme etmiştik (Useev, 2011: 515).

Yukarıda verdiğimiz okuma ve anlamlandırma denemelerinden gördüğümüz gibi bazı harf kümeleri bilim adamlarının tamamı tarafından aynı şekilde okunmuşsa, bazı harf kümeleri de farklı okunmuştur. Bununla birlikte harfler doğru okunduğu halde yanlış anlamlandırılan durumlar da vardır. Aşağıda kendi okuyuşumuza ve anlamlandırmamıza dayanarak Tuba III (E 51) yazıtının ele alınan satırı üzerinde duracağız.

2. Tuba III (E 51) Yazıtının Son Satırı Üzerinde Okuma ve Anlamlandırma Denemesi

»Λ – (e)ş(i)m (dostlarım)

Bu harfler kümesi S. Ye. Malov tarafından **tam** şeklinde okunarak bundan sonraki iki harfle (𐰪𐰫) birlikte **tamga** kelimesi olarak açıklanmıştır. Yani adı geçen bilim adamı, ş sesini bildiren Λ harfi olduğunu düşündüğümüz işareti kalın ünlülerle geçen t sesini yansıtan 𐰪 harfinin farklı bir şekli olarak açıklamıştır (Malov, 1952: 100). İ. V.

Kormuşin, bu harflerin ses değerini tespit etmek zor olduğunu belirterek ilk harfi **u, o** seslerini bildiren **Თ** harfi olarak görmekte ise, ikinci harfi de **z** sesini bildiren **Ვ** harfi diye ele almaktadır. Sonuçta ele alınan harfler kümesini sonraki **ᲕᲗ** harfler kümesiyle birlikte **uzgar** şeklinde okumuş, ancak anlamlandırmadan soru işareti koyarak boş bırakmıştır (Kormuşin, 1997: 262-263). A. S. Amancolov, E. Aydın gibi bilim adamları bu harfler kümesini **eşim** şeklinde okuyarak *doştlarım* diye anlamlandırmışlardır (Amancolov, 2003: 135; Yıldırım, Aydın ve Alimov, 2013: 130). Biz de bu harfler kümesinin **(e)ş(i)m** şeklinde okunacağını ve *doştlarım* anlamına geldiğini düşünüyoruz. Yazıt üzerinde yaptığımız gözlemimiz sonucunda S. Ye. Malov tarafından **t** sesini yansıtan **Თ** harfi, İ. V. Kormuşin tarafından da **u, o** seslerini bildiren **Თ** harfi olarak açıklanan işaretin **ş** sesini bildiren **Თ** harfi olduğuna emin olduk. İ. V. Kormuşin'in bu harfi **u, o** seslerini bildiren **Თ** harfi olarak görmesinin nedeni **Თ** harfinin sağ yatay çizgisinin üst kısmında sonradan oluşan bir çizginin bulunmasıdır. Bize göre bu çizgi söz konusu harfi **Თ** harfi olarak ele almamıza neden olamamaktadır.

ᲕᲗ – (a)g(t)r (ağır, değerli)

Bu harfler kümesi S. Ye. Malov tarafından **ga** şeklinde okunarak bundan önceki iki harfle (**ᲗᲗ**) birlikte **tamga** kelimesi olarak açıklanmıştır. Yani adı geçen bilim adamı, **r** sesini bildiren **Ვ** harfi olduğunu düşündüğümüz işareti **a, e** seslerini yansıtan **Თ** harfi olarak açıklamıştır (Malov, 1952: 100). İ. V. Kormuşin, bu harfleri bundan önceki harfler kümesiyle birlikte **uzgar** şeklinde okumaktadır. Yani **ᲕᲗ** harfler kümesini **gar** şeklinde okumuştur (Kormuşin, 1997: 262-263). E. Aydın, bu harfler kümesine yazıtta olmayan harfleri ekleyerek **<u>grin<t>a** şeklinde okuyarak *uğrunda* diye anlamlandırmıştır. Ancak soru işareti koyarak şüpheli olduğunu da belirtmiştir (Yıldırım, Aydın ve Alimov, 2013: 130). Biz de bu harfler kümesinin A. S. Amancolov'un okuduğu ve anlamlandırdığı gibi düz anlamda *ağır*, mecazi anlamda *değerli* anlamına gelen **(a)g(t)r** kelimesi olduğunu düşünüyoruz. Çünkü **ağır** kelimesi Köktürk harfli yazıtlarda *ağır* yanında *değerli* anlamında da geçmektedir (User, 2009: 171).

ᲗᲗ – ne (ne soru zamiri)

Söz konusu harfler kümesi İ. V. Kormuşin ve A. S. Amancolov tarafından **ne** şeklinde okunmuştur. A. S. Amancolov, soru zamiri olarak açıklarken İ. V. Kormuşin, soru işareti koyarak boş bırakmıştır (İ. V. Kormuşin, 1997: 263; A. S. Amancolov, 2003: 135). S. Ye. Malov, **ana**, E. Aydın da yazıtta olmayan harfleri ekleyerek **<u>grin<t>a** kelimesinin içinde **n<t>a** şeklinde okumuştur (Malov, 1952: 100; Yıldırım, Aydın ve Alimov, 2013: 130). Biz bunlardan İ. V. Kormuşin ile A. S. Amancolov'un okumalarını, A. S. Amancolov'un anlamlandırmasını doğru buluyoruz. Yani bize göre bu harfler kümesi **ne** soru zamiridir. S. Ye. Malov'un **ana** şeklinde okuması **ᲗᲗ** harfinin ince ünlülerle geçen **n** sesini bildirmesinden dolayı geçerli değilse, E. Aydın'ın **<u>grin<t>a** şeklinde okuması hem **ᲗᲗ** harfinin ince ünlülerle geçen **n** sesini bildirmesinden hem de yazıtta olmayan harfleri eklemesinden dolayı şüphelidir¹.

¹ Bazı yazıtlarda ünsüz sesleri gösteren harflerin kalın ve ince şekillerinin yazımında tutarlılığın olmaması gözükmemektedir. Özellikle Altay yazıtlarında ve Yenisey yazıtlarının bazılarında bu özellik görülmektedir. Ancak bu durum konkret yazıtlar için söz konusudur. Ele aldığımız yazıtta bu özellik görülmemektedir. Bazı yazıtlarda bazı harflerin yazılmadığı da görülür. Ancak bu kelimeler **adırdıldım** gibi çok geçen kelimelerdir.

ᠠᠯᠢᠷ – (a)ltı (e)r (altı er, asker)

Bu harfler kümesi bilim adamlarının tamamı tarafından **(a)ltı (e)r** şeklinde okunarak *altı er, asker* olarak yorumlanmıştır.

ᠪᠠᠯᠪᠠᠯᠢᠮ – b(a)lb(a)r(ı)m (balballarım)

Bu harfler kümesi S. Ye. Malov hariç bilim adamlarının tamamı tarafından **b(a)lb(a)r(ı)m** şeklinde okunmuştur. S. Ye. Malov, söz konusu harfler kümesini **blbrm** şeklinde transliterasyonlayarak, parantez içerisinde soru işareti koyarak **balbalım** diye okumuştur (Malov, 1952: 100). Bu harfler kümesinin okunmasında fikir bütünlüğü sağlandığı halde anlamlandırmada farklılıklar bulunmaktadır. İ. V. Kormuşin ile E. Aydın, **balbar** şeklinde okuyarak *balbal, heykel* diye anlamlandırmışlardır. Orhun yazıtlarında **balbal** şeklinde geçen bu kelimenin **balbar** şeklinde olmasını, yani sonunda **l** değil, **r** sesinin bulunmasını İ. V. Kormuşin, yerli halkın dilinin morfonolojisinin bir özelliği olarak açıklamaktadır (İ. V. Kormuşin, 1997: 262-263; Yıldırım, Aydın ve Alimov, 2013: 130). A. S. Amancolov, bu harfler kümesini iki ayrı, **bal** ve **barım** kelimeleri olarak okumuş ve *bal (gibi tatlı, zevkli) mal-mülk* diye yorumlamıştır. İ. V. Kormuşin'in bu harfler kümesini **balbar** şeklinde okuyarak, kelime sonundaki **l** sesinin **r** sesine dönmesini yerli halkın dilinin morfonolojisinin özelliği olarak açıklamasını da '*bu açıklama 'yerli halkın dilinin morfonolojisinin özelliğini' (?) değil yazıt diline olan gelişigüzel, yüzey muameleyi göstermektedir*' diye tenkit etmiştir (A. S. Amancolov, 2003: 149). Ancak A. S. Amancolov'un bu tenkidine katılmak mümkün değildir. Çünkü Türkçede **r** sesinin **l** sesine, tersine **l** sesinin **r** sesine dönmesi görülen bir ses olayıdır (Ahmetyanov, 1978: 70). Özellikle, ödünçlenmiş kelimelerdeki **r** sesi Türkçede **l** sesine dönmektedir. Örneğin, Moğolca *sadak* anlamına gelen **korçan** kelimesi Tatarcada **kolçan** olmuştur (Ahmetyanov, 1978: 71). Bununla ilişkili olarak **balbal** kelimesinin bazı bilim adamları tarafından Moğolca **barimal** kelimesinden ödünçlenmiş bir kelime olarak düşünüldüğü dikkate değerdir (Ölmez, 1997: 176-177). Bize göre Moğolca **barimal** kelimesi orta hece ünlü düşmesi olayı sonucunda Türkçeye **barmal** şeklinde geçmiştir. İlk önce benzeşme olayı etkisi altında kelime içindeki **m** sesi **b** sesine dönerek **barbal** kelimesi oluşmuş olabilir. Daha sonra kelime içindeki **r** sesi kelime sonu **r** sesinin etkisi ile **l** sesine dönerek bildiğimiz **balbal** kelimesi ortaya çıkmış olabilir. Bu konuda T. Tekin şunları ifade etmektedir: *Moğolca aslı barimal 'heykel' olan bu sözcük Eski Türkçede, bilindiği gibi, balbal olarak geçer. Yalnız bir yazıtta, Üçüncü Tuva yazıtında, sözcük balbar biçimindedir. Sözcüğün bu biçimi onun Moğolca barimal biçiminden *barmal>*barbal>balbar gelişimiyle meydana gelmiş olduğunu gösterir* (Tekin, 2000: 86). Ele aldığımız yazıttaki **balbar** kelimesi ise İ. V. Kormuşin'in belirttiği gibi yerli halkın morfonolojisinin bir özelliği olup, **barbal** kelimesinin içindeki **r** ve **l** seslerinin metatez olayı ile yerlerini değiştirmiş şekli olabilir.

A. S. Amancolov'un ileri sürdüğü anlamlandırma bize göre yanlıştır. Yukarıda belirtildiği gibi adı geçen bilim adamı, üzerinde durmakta olduğumuz harfler kümesini **bal barım** diye iki kelime olarak kabul etmiş ve *bal (gibi tatlı, zevkli) mal-mülk* diye yorumlamıştır (A. S. Amancolov, 2003: 149). Buna katılmak bize göre zordur. İlk önce *bal (gibi tatlı, zevkli) mal-mülk* diye yorumlanması için **bal** kelimesinden sonra *gibi* anlamına gelen **teg** edatı bulunması gerekirdi. İkincisi er, kahramanlık adı Kök Tiriğ olan ve vefat eden yazıt sahibi için değerli olan şeyin mal-mülkü olduğunu, mal-mülkünü de bal gibi tatlı, şirin diye değerlendirmesi yazıtın içeriğine, epitafik içerikli Yenisey yazıtlarının içerik özelliğine uygun olmamış gibidir. Yazıtlarda yazıt

sahiplerinin mal-mülkünün **barım** kelimesi ile gösterildiği örnekler vardır: dört adak yıllıkım, sekiz adaklıg **barımım** (*Dört ayaklı atlarım, sekiz ayaklı varlığım*) (E 10, 11); sekiz adaklıg barımıg için yılık tüketi bardım (*Sekiz ayaklı varlığım (olduğu) için ata istediğim kadar bindim*) (E 98, 3); bin sekiz adaklıg **barımım**, bağışıma tertı bökmedim (*Bin sekiz adaklıg varlığıma (yürük atlarıma), evlerime hiç doymadım*) (Useev, 2011: 82, 152). Ancak verilen örneklerden gördüğümüz gibi **barım** kelimesi hep **sekiz adaklıg** sıfat tamlaması ile nitelendirilmiştir. Sonuçta 𐰇𐰪𐰫𐰬 harfler kümesini **b(a)lb(a)r(i)m** şeklinde okuyarak *balballarım* diye tercüme etmeyi uygun görüyoruz.

3. Satırın Genel Anlamı

Yukarıdaki okuma ve anlamlandırma denemesinden sonra satırın tamamını ‘(e)ş(i)m (a)g(ı)r ne (a)ltı (e)r b(a)lb(a)r(i)m’ şeklinde okuyarak ‘*Dostlarım değerli nedir? (Değerli olan) (tarafımdan öldürülen) altı düşman ere ait balballardır*’ diye tercüme edebiliriz. Bu satırda dikkat edilmesi gereken iki unsur bulunmaktadır. Birincisi **balbar** kelimesi ile verilen kavramdır. İkincisi de bu kavramın niçin değerli sayıldığı sorusudur.

Ele alınan satırda geçen **balbar** kelimesinin diğer yazıtlarda ve literatürde **balbal** şeklinde geçen kelimenin bir şekli olduğunu öğrendikten sonra bu kelime ile balbalın verildiğini düşünebiliriz. Balbal ise savaşta öldürülen düşmanı temsil eden ve mezar yanına dikilen taşlardır. Sayısı da öldürülen düşman sayısına orantılıdır (Kızlasov, 1966: 207-208; Çoruhlu, 2007: 201). Demek ki er, kahramanlık adı Kök Tirig olan yazıt sahibi, ‘(e)ş(i)m (a)g(ı)r ne (*Dostlarım, değerli nedir?*)’ diye dostlarına soru sormuş, sorusuna da ‘(a)ltı (e)r b(a)lb(a)r(i)m (*Değerli olan) (tarafımdan öldürülen) altı düşman ere ait balballardır*)’ diye kendisi cevap vermiştir. Demek ki yazıt sahibi için değerli olan şey hayatta iken öldürdüğü düşman erleridir. Bununla o kahramanlığını belirtmek istemiştir. Epitafik içerikli Yenisey yazıtlarında yazıt sahiplerinin düşman erlerini öldürdüklerini doğrudan ifade ettiği örnekler çoktur: Çibilgde bir tegimde sekiz er ölürdim (*(Örneğin,) Çibilig’de, bir savaşta düşmanın sekiz erini öldürdüm*) (E 11, 8); Kadır yagıda otuz er ölürtim (*Çetin savaşta otuz er öldürdüm*) (E 27, 6); Yetmiş er ölürdim (*(Düşmanın) yetmiş (çok) erini öldürdüm*) (E 42, 5); Teñri elimke tusum tokuz er ölürdim (*Kutsal devletime yararım dokuz er öldürdüm*) (E 44, 2); Er erdemim, eki elig tusum yagıda otuz erig ölürdim, esni (*Er erdemim, kırk iki tusum savaşta otuz eri öldürdüm*) (E 49, 3). Bu örneklerden gördüğümüz gibi öldürülen düşman erlerinin sayısı verilmektedir. Ele aldığımız satırda da balbalın sayısının altı olduğu belirtilmiştir. Balbal kavramına ilişkin olarak Çin kaynaklarında böyle bir kayıt geçmektedir: *eğer o bir kişi öldürmüşse bir taş dikerler. Bazılarında böyle taşlar yüze, hatta bine kadar dikilir* (Biçurin, 1950: 250). Demek ki yazıt sahibi altı düşman erini öldürmüş, bunu da onur kaynağı olarak görerek yazıtında belirtmiştir. Bu durumu, yani öldürdüğü düşman erlerini diğer yazıtlarda olduğu gibi doğrudan değil, dolaylı olarak balbal aracılığıyla ifade etmiştir.

İkinci husus **ne** soru zamiri ile kurulmuş soru cümlesidir. Bilindiği gibi Yenisey yazıtlarının çoğu mezar taşlarına kazınmış, merhumun hayatındaki önemli noktaları barındıran, onun kimlerden ayrıldığını birer birer anlatan epitafik kitabelerdir. Dolayısıyla söz konusu yazıtlar bu dünyadan öbür dünyaya göç eden insanın eşinden, kutsal devleti ve milletinden, evlatlarından, akrabalarından, arkadaşlarından ve kutsal yer-suyundan ayrılmasını, bundan kaynaklanan duygularını ve acısını yansıtan kalıp ifadelerden oluşmaktadır. Ancak Yenisey yazıtları Orhun yazıtlarına göre daha küçük

olmasından dolayı bilim adamlarının ilgisini çok çekmemiştir. Bundan dolayı bu yazıtların metni, dili ile ilgili gerçeğe aykırı görüşler söylenmiştir. Örneğin, Sir Gerard Clauson, Yenisey yazıtlarının çok basit ve ortalarında ilişki bulunmayan metinlerden oluştuğunu ileri sürmekte (Clauson, 1962: 69), A.M. Şçerbak, Yenisey yazıtlarının doğru bir kompozisyona sahip olmadığını, kısa kelime gruplarının dağınık topluluğu gibi bir imaj bıraktığını belirttiikten sonra, söz konusu yazıtların ‘basitliği’ yazıtların kendisinden değil, iyi araştırılmamasından kaynaklandığını ifade etmektedir (Şçerbak, 1970: 122). A. M. Şçerbak’ın dediği çok önemlidir. Çünkü gerçekten Yenisey yazıtlarının iyi anlaşılması, metin yapısının çözülmemesi bu yazıtların iyi araştırılmamasının sonucudur. Buna yanlış yorumlanan kelimeleri ve kelime gruplarını eklersek karmaşıklık daha da artmaktadır². Bilindiği gibi Yenisey yazıtlarının grameri üzerinde iki ayrıntılı çalışma yapılmıştır. İ. A. Batmanov’un 1959 yılında yayımlanan ‘Yazık Yeniseyskih Pamyatnikov Drevnetyurkskoy Pis’mennosti’ adlı, İ. V. Kormuşin’in 2008 yılında yayımlanan ‘Tyurkskiye Yeniseyskiye Epitafii: Grammatika i Tekstologiya’ adlı çalışmalarında soru cümleleri hakkında hiçbir bilgi yoktur (Batmanov, 1959; Kormuşin, 2008). Oysa söz konusu yazıtlarda birkaç soru cümlesi bulunmaktadır. Onun bir örneği makalemizde ele aldığımız Tuba III (E 51) yazıtının son satırında bulunmaktadır. **Ne** soru zamiri ile kurulmuş olan ‘Eşim ağır ne (*Dostlarım, değerli nedir?*)’ soru cümlesinin metin içindeki kullanımına, cümlenin bütün semantik anlamına bakarsak bu soru cümlesinin sadece doğrudan soru anlamında kullanılmadığını görürüz. Bundan sonra gelen ve söz konusu soru cümlesindeki sorunun cevabı olan ‘Altı er balbarım (*Değerli olan*) (*tarafımdan öldürülen*) *altı düşman ere ait balballardır*’ cümlesiyle birlikte anlatılmak istenen mesaj soru-cevap şeklinde sanatsal bir biçimde verilmiştir. Bu husus Yenisey yazıtlarının metin yapısına, içerik özelliğine farklı bir gözle bakmamıza neden olmaktadır.

Sonuç

Tuba III (E 51) yazıtının son satırı üzerinde beş farklı okuma ve anlamlandırma önerisi ileri sürülmüştür. Biz bunlardan A. S. Amancolov’a ait okuma denemesini daha gerçekçi bulmakla birlikte anlamlandırmada bazı eksiklerin olduğunu düşünmekteyiz. **B(a)lb(a)r** şeklinde okunan kelimenin İ. V. Kormuşin tarafından önerildiği gibi **balbal** kelimesinin değişik bir şekli olduğu düşünülmektedir. Sonuçta satır ‘(e)ş(i)m (a)g(ı)r ne (a)ltı (e)r balbarım’ şeklinde okunarak ‘*Dostlarım, değerli nedir? (Değerli olan) (tarafımdan öldürülen) altı düşman ere ait balballardır*’ diye tercüme edilmiştir.

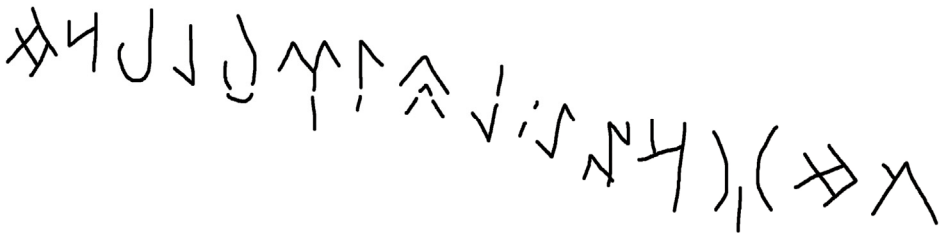
Altı balbar ile yazıt sahibinin öldürdüğü altı düşman askeri ifade edilmiştir. Satırın genel anlamı ise düşman erlerini öldürmek Eski Türk erkekleri için bir onur kaynağı olarak kabul edildiğini yansıtmaktadır. Bununla birlikte Yenisey yazıtlarında ne soru zamiri ile kurulmuş, anlam bakımından anlatılmak istenen bilgiyi sanatsal bir biçimde soru-cevap şeklinde ifade etmek amacıyla kullanılan soru cümlesinin de olduğu ortaya çıkmıştır.

² Son yıllarda Yenisey yazıtlarına olan ilgi artmış, İ. V. Kormuşin, O. F. Sertkaya, S. Sıdıkov, E. Aydın, H. Şirin vd. gibi bilim adamlarının çalışmaları sonucunda birçok metin, kelime yeniden okunmuştur.

Kaynakça

- AHMETYANOV, R. G. (1978). "O Sootvetstviyah Zvukov R i L (R' i L') V Zone Tatarsko-Çuvaşsko-Russkih Kontaktov", *İstoçnikovedeniye İ İstoriya Tyurkskih Yazıkov*, Kazan: 60-76.
- ALYILMAZ, C. (2007). *Köktürk Harfli Yazıtların İzinde*, Ankara.
- AMANCOLOV, A. S. (2003). *İstoriya i Teoriya Drevnyurkskogo Pis'ma*, Almatı: Mektep.
- BATMANOV, İ. A. (1959). *Yazık Yeniseyskih Pamyatnikov Drevnyurkskoy Pis'mennosti*, Frunze.
- BİÇÜRİN, N. Ya. (1950). *Sobraniye Svedeniy O Narodah Obitavşih v Sredney Azii v Drevniye Vremena*, Cilt I, Moskova-Leningrad.
- CLAUSON, G. (1962). *Turkish and Mongolian Studies*. London: Prıze Publication Fund.
- ÇORUHLU, Y. (2007). *Erken Devir Türk Sanatı*, İstanbul.
- Dıvanü Ligat-üt-Türk Tercümesi I, II, III, IV* (1988). (çev. Besim Atalay), 4. Baskı, Ankara: TDK Yay.
- KIZLASOV, L. R. (1966). 'O Znaçenii Termina 'Balbal' Drevnyurkskih Nadpisey', *Tyurkologičeskiy Sbornik (K Şestidesyatiletıyu A. N. Kononova)*, Moskova: 206-208.
- KORMUŞİN, İ. V. (1997). *Tyurkskiye Yeniseyskiye Epitafii*, Moskova.
- KORMUŞİN, İ. V. (2008). *Tyurkskiye Yeniseyskiye Epitafii: Grammatika i Tekstologiya*, Moskova.
- MALOV, S. Ye. (1952). *Yeniseyskaya Pismennost Tyurkov*. Moskova.-Leningrad.
- ÖLMEZ, M. (1997), "Eski Türk Yazıtlarında Yabancı Öğeler (2)", *Türk Dilleri Araştırmaları*, Sayı 7: 175-186.
- ŞÇERBAK, A. M. (1970). 'Yeniseyskiye Runičeskiye Nadpisi. K İstorii Otkrıtiya i İzüçeniya', *Tyurkologičeskiy Sbornik 1970*: 111-134.
- TEKİN, T. (2000). 'İkinci Bay-Bulun (E 49) Yazıtı', *Türk Dilleri Araştırmaları*, Sayı 10: 81-90.
- USEEV, N. (2011). *Yenisey Cazma Estelikleri I: Leksikası cana Tekstter (Yenisey Yazıtları I: Söz Varlığı ve Metinler)*, Bişkek: Kırgız Millî Bilimler Akademisi Dil ve Edebiyat Enstitüsü Yayınları.
- USER, H. (2009). *Köktürk ve Ötüken Uygur Kağanlığı Yazıtları, Söz Varlığı İncelemesi*, Konya.
- VASİLYEV, D. D. (1983). *Korpus Tyurkskih Runičeskih Pamyatnikov Basseyına Yeniseya*, Leningrad.
- YILDIRIM, F. AYDIN, E. ALİMOV, R. (2013). *Yenisey – Kırgızistan Yazıtları ve İrk Bitig*, Ankara.

Satırın Çizimi

(N. Useev)

Satırın Resimleri

(N. Useev)

